

Kapitel 5

Fælled og lokalsamfund

Erik Christensen

Den danske filosof Poul Bjerre (1924-97) arbejdede både praktisk og teoretisk med, hvorledes man kunne omforme lokalsamfund efter en ny andelsmodel. I en række bøger (Bjerre, 1974, 1977, 1979 og 1988) udformede han en omfattende samfundspsykologisk teori om betingelserne for skabelsen af et vellykket lokalsamfund. Det indeholdt antagelser om lokalsamfundsstørrelse, ejendomsret, arbejde, demokrati, organisationsformer og forhold til omgivelser. I 1974-76 blev han landskendt i medierne, fordi han sammen med andre i praksis forsøgte at skabe et lokalsamfundseksperiment i landsbyen Krejbjerg i Salling. Det blev imidlertid skrinlagt på grund af uenighed og faldende tilslutning. Derefter fungerede han som inspirator og ideolog for flere andre vellykkede lokalsamfundsforsøg.

På hvilken måde kan Poul Bjerres lokalsamfundsteori bruges i en udvikling af en teoretisk forståelsesramme for commons-problematikken? Selvom Bjerre slet ikke taler om fællede, kan hans teori alligevel ses som helt central for sammenhængen mellem fællede og ”det fælles” i forskellige udformninger.

For det første indeholdt hans lokalsamfundsvision en forestilling om, hvorledes et lokalsamfunds landbrugsjord kunne gøres til en ny fælled igennem dannelsen af en lokal jordbrugerfond, som skulle forvaltes af en ny lokal andelsbevægelse. Bjerre var dermed med til at befordre ideen om ændring af ejendomsformerne i landbruget igennem skabelsen af jordbrugerfonde, som på forskellig måde har været på den landbrugspolitiske dagsorden i de sidste 30 år.

For det andet knytter Bjerre derved forvaltningen af en lokal fælled, en resource (jorden) tæt til lokalsamfundet. Sammenhængen mellem commons og communities er en central tanke i forskningen omkring skabelsen af bæredygtig udvikling, og bliver i dag også set som et fundamentalt omdrejningspunkt i den nye, internationale globaliseringskritiske græsrodsbevægelse.

For det tredje kan Bjerres teori ses som en anden og bredere forklaring af ”fælledens tragedie” og opstilling af principper for forvaltning af commons end de almindeligt forekommende i commons-litteraturen, idet han opstiller nogle filosofisk normative og historisk erfaringsbaserede ”love” for ”opløsning” og ”nyskabelse” af lokalsamfund. Bjerre kommer derved til at påpege de vigtige sammenhænge mellem teorier, menneskeopfattelser og deres samfundsmæssige brug, samt mellem målsætningen for forvaltning af forskellige commons og (lokal)samfundets overordnede målsætning.

Hvorledes konkretiserede Poul Bjerre sine lokalsamfundstanker - og hvorfor lykkedes det ikke?

Krejbjerg - et eksperiment, der blev aflyst, inden det rigtig begyndte

Det startede med, at beboerne i Krejbjerg (ca. 200 familier) i oktober 1974 på et borgermøde havde stemt om en løseligt udformet plan, der gik ud på at omdanne landsbyen og dens omegn til et andelsforetagende, hvor beboerne i fællesskab ejede jord og bygninger og indgik i et integreret fællesskab. 65 % stemte for, 25 % stemte hverken for eller imod og 12 % stemte imod. Planen var hovedsagelig udformet af Poul Bjerre (Bjerre 1975).

Ideen var, at man i løbet af en årrække, når lånene i huse og gårde var betalt ud, skulle opnå en økonomisk frihed ved at blive økonomisk selvfinansierende. Huse og gårde i landsbyen skulle ikke sælges mere, hvilket betød, at de heller ikke behøvede at genbelånes. Renter og afdrag til prioritetsgæld ville forsvinde, og det lokale andelsselskab skulle fremover stå som ejer. Krejbjerg skulle leve af at sælge produkterne fra landsbyens landbrug og en andelsfabrik og derved opnå en vis selvforsyning. Og man ville afskaffe arbejdsløsheden ved at sikre alle en eller anden form for arbejde. Et centralt element i eksperimentet var en plan om udvikling af en ny form for skole, hvor man forsøgte at undgå institutionspræg ved at integrere alle elever og

forsøgte at blande leg, undervisning og arbejde. Bjerre så det som en videnskabelig afprøvning af en samfundsteori, hvorfor dette pilotforsøg løbende skulle følges og evalueres af tilknyttede samfundsforskere.

Eksperimentet fik en meget stor medieopmærksomhed og støtte fra mange sider. Således havde en række betydningsfulde politikere givet tilsagn om velvillighed både med hensyn til økonomisk hjælp og støtte til dispensationer omkring en række forhold. Men allerede i august 1975 afblæste Poul Bjerre forsøget efter en række møder, hvor der blandt andet var dannet en borgerforening, der syntes at styre imod en kollisionskurs med andelsprojektet.

Bjerre forklarede senere forløbet i en lille analyse: ”Rapport om et nederlag”, hvor han forsøgte at give en mere detaljeret analyse af forløbet. Hans hovedforklaring af nederlaget var psykologisk. Projektet blev ikke modarbejdet udefra på grund af dets radikale karakter. Modstanden kom indefra og især fra de dominerende opinionsledere i landbruget. Bjerre erkendte, at han havde haft en for dominerende stilling i gruppen, der havde udformet projektet, og at han havde haft for ”dårlige” hjælpere og ikke havde sikret sig tilstrækkelig tilslutning i landbrugsgruppen. Gruppen havde en skæv sammensætning ved, at ”tilflyttere” kom til at fylde forholdsvis meget. Det betød, at tilslutningen til projektet blev præget af en række modsætninger mellem tilflyttere-indfødte, land-by og landbrugere-lønmodtagere.

Projektet kom til at stå i det reelle dilemma, at det i starten naturligvis ikke kunne præsentere helt konkrete planer for organiseringen, da disse skulle skabes demokratisk hen ad vejen, og samtidig af kritikere blev afkrævet sådanne planer. Det betød, at der langsomt groede en modstand mod projektet frem, der byggede på nogle forkerte forestillinger om andelsprojektets karakter efter Bjerres opfattelse.

Bjerre konkluderede ikke umiddelbart, at et projekt af denne karakter ville være umuligt. Men han erkendte dog, at et afgørende problem var, at der i dag knapt findes noget ”lokalsamfund, som forlods er førende i en sammenhængende ideologi”. Og hvis ideologien ikke hænger sammen, så kommer organisationsformerne heller ikke til at gøre det. I Krejbjerg skulle der nødvendigvis bruges en så omfattende ideologi, at den kunne være livsgrundlag. Bjerre så nu, at projektet i alt for høj grad havde bygget på hans teori. Han skulle både være teoretiker og praktiker og måtte erkende, at han ”ikke duede som praktiker”. ”Jeg formåede ikke at snakke med de rigtige mennesker

på den rigtige måde, på det rigtige tidspunkt". Senere konkluderede han mere klart, at projektet var alt for radikalt. Derfor skrev han senere: "Det er umuligt at skabe lokalsamfundsmodellen så længe, der ikke er skabt et gennembrud for en ny forenende tro" (Bjerre, 1994, s. 41).

Nederlaget fik imidlertid ikke Bjerre til at opgive troen på, at en samfundsforandring måtte have et lokalsamfundsmæssigt grundlag og udgangspunkt. Men han nuancerede sin analyse.

Lokalsamfundseksperimentet

Bjerre skelnede senere mellem forskellige typer af mindre samfundseksperimenter:

- Forskellige former for idealistmodeller, der er befolket af ildsjæle. Heri var blandt andet Christiania og Tvind og siden den række af økosamfund, som nu er samlet i LØS (Landsforeningen for Økosamfund). Lokalsamfundsmodellen, som han forsøgte at praktisere i Krejbjerg.
- Bofællesskaber af en løsere type, som han var med til at foreslå og rådgive for, bl.a. i Skive og andre bofællesskaber.

Idealistmodellen havde på mange måder hans store sympati, men var efter hans mening i fare for at blive "muret inde". De blev let små samfund af "frelste", der isolerer sig fra almindelige mennesker. Disse typer af fællesskaber levede særligt i faren for at blive ekskluderet fra samfundet, hvilket både skyldtes dem selv og kræfter i det almindelige samfund.

Heroverfor stod farerne hos de mere almindelige bofællesskaber, at de bliver for almindelige "dovne", som han kaldte det, at der ikke blev indbygget en dynamik og udvikling i dem. De tilpasser sig let det almindelige samfund, mister deres radikalitet og blev inkluderet.

Lokalsamfundseksperimentet var det totale og radikale samfundseksperiment, der havde lokalsamfundet som enhed, og hvor man forsøgte at ændre både ejendom, skole og liv. Det viste sig, at det var meget vanskeligt, hvorfor han måtte erkende, at det var tiden ikke moden til.

Bjerrers konklusion, som han forsøgte at sælge til de økologiske landsbysamfund, LØS, var derfor, at de skulle være meget forsigtige i deres eksperimen-

ter. I forhold til et bofællesskab i Skive, som han var rådgiver for, sagde han, at man kun skulle lave små ændringer i forhold til de bestående. Så kunne de altid sprede sig. Hvis man lagde op til for store ændringer på én gang, ville det betyde konflikter, og man ville få en konflikt mellem ildsjæle og almindelige mennesker. Man skulle altså have tilstrækkeligt mange almindelige mennesker, der var enige om at ændre nogle begrænsede få ting sammen med nogle få ildsjæle. Der skulle i alle eksperimenter være en naturlig spænding mellem en pragmatisk praksis og en radikal utopi.

For at forstå Poul Bjerres tanker om lokalsamfund må man imidlertid først forstå hans behovsteori og menneskesyn.

Menneskesynet og behovsteori

Menneskeopfattelsen er det arkimediske punkt i Poul Bjerres filosofi. Hans filosofi er en lang argumentation for et utopisk-humanistisk, optimistisk menneskesyn. Her står og falder hele hans filosofi. En forkert menneskeopfattelse fører for ham til ”fejlorganisation” i samfundet og en række politiske problemer. Et rigtigt menneskesyn kan, som han siger, ”være med til at skabe småmirakler”, der smitter.

Men hvad ved vi egentlig om menneskets natur? Er der nogen, der kan siges at kende den? Vi bliver naturligvis videnskabeligt klogere hele tiden. ”Men ingen kultur har nogen sinde haft en sammenhængende naturvidenskabelig teori om mennesket” (Bjerre, 1968, s. 165), og vi vil aldrig få en sådan teori. Men som Poul Bjerre også siger, ”alt tyder på, at mennesket er vidunderligt hensigtsmæssigt og uendelig fint skabt”, hvorfor ”det drejer sig om at finde vore muligheder, ikke om at beslutte vore muligheder, for det rækker vore evner ikke til” (ibid., s. 154).

Mennesker får ifølge Poul Bjerre aldrig en sikker viden, derfor skal grundantagelserne i en teori og filosofi tros. Tro er et centralt begreb i Bjerres filosofi. ”Tro er al handling forudsætning” (ibid., s. 193) siger Poul Bjerre meget rammende i sin første bog. Derfor må vi tro på mennesket: ”Vi må tro på menneskets muligheder, selvom vi ikke kender disse muligheder. I vor forhåndsindstilling må vi acceptere de ukendte, bedre muligheder” (ibid., s. 193). Her bygger han, som han selv udtrykker det, også på gammel praktisk erfaring, ”at man fremelsker det gode i et menneske, når man tror på det gode i dette menneske” (ibid., s. 238). Det gælder ikke alene på det person-

lige plan, men også på det generelle samfundsplan. En ordentlig samfundsteori bygger på en fundamental tro: ”Allerførst troen på, at vejen er teoretisk mulig, for det er viljens livsbetingelse” (ibid., s. 239). Det betyder, at vi må tro på, at mennesket er godt nok og indrette samfundet efter det. Man må antage, at mennesket stræber efter det gode liv i det gode samfund.

Bjerre opererer med, at mennesket har medfødte behov (Bjerre, 2000). Det har ikke behov for ting, men derimod behov for at fungere godt. Bjerre taler således om, at vi har et socialt værdibehov, dvs. et behov for, at ”de andre” skal sætte stor pris på os, vurdere os højt og dybest set, at de skal holde af os. Behov er noget, der bliver præget af det værdisystem, som hersker i samfundet. Mennesker er således ikke født egoister, men organisationsformer er netop noget, som præger og kan ændre mennesker. Det er den overordnede samfundsideologi, som er med til at forme behovene. Mange træk i dagens samfund viser, at mennesker er disponeret for egoisme. Men det må ses som et træk, der er bestemt af særlige samfundsmæssige omstændigheder. For Bjerre er det vigtigt at skelne mellem at være disponeret for noget, og at være determineret til noget. Fortolkningen af behovene kan ændres i det omfang, man ændrer samfundet.

Bjerre skelner derfor også mellem ægte behov og pseudobehov, som bygger på en skelnen mellem behov og ønsker (Bjerre, 1988, s. 149-159). Vi kan ønske noget, vi ikke behøver, og vi kan behøve noget, vi ikke ønsker. Reklamen virker i den forstand, at den påvirker vores ønsker eller fremelsker nogle pseudobehov, der ikke kan dække de egentlige behov. I vore dage er de fleste behov præget af den dominerende magt- og pengeutopi. Den bygger på den økonomiske behovsmodel, hvor man antager, at mennesket har umættelige, materielle behov. Det er imidlertid en falsk behovsteori. De materielle behov er netop ikke maksimeringsbehov, som Bjerre kalder det, men optimeringsbehov. Derimod er vores immaterielle og eksistentielle behov maksimeringsbehov og derfor umættelige. Over for penge- og magtutopien må man ifølge Bjerre stille en alternativ humanistisk utopi med et andet syn på menneskets behov og herud fra lave organisationsformer, der kan fremme det gode samfund.

Umiddelbart kunne det se ud til, at Bjerre blot antager et ontologisk menneskesyn, der er diametralt modsat af det økonomiske menneskesyn, som er dominerende. Det er en misforståelse. Mennesket er hverken determineret til at være rationelle, egoistiske nyttemaksimerende individer (som økonomerne siger) eller altruistiske individer (som nogle idealistiske reformatorer tror).

Mennesket er ifølge Bjerre disponeret for begge typer af adfærd, men mennesker kan kollektivt langsomt udvikle sig til at blive mere altruistiske, hvis der udvikler sig en kollektiv tro på det. Det betyder, at man må anskue spørgsmålet om menneskets natur i en langsigtet udviklingsproces, hvor man netop ikke umiddelbart kan designe et samfund efter en fremtidig utopisk menneskenatur.

Forandringsstrategi - lokalsamfundet som en central faktor

For at forstå lokalsamfundets centrale placering i Poul Bjerres tænkning må der gives et kort rids af hans forståelse af den historiske udvikling og den traditionelle fælleds opløsning.

Bjerre mener, at vi i dag befinder os i overgangen fra industrisamfund til et postindustrielt human-økologisk balancesamfund, hvor vi har muligheden for en genoplivning af landsbyerne som samfundets centrale element.

Bjerre kalder mennesket et ”floksocialt væsen”, fordi ”vore urfædre har levet i små overkommelige flokke, hvor alle kendte hinanden og hjalp hinanden med tilværelsens problemer” (Bjerre, 1994, s. 15). Derfor betragter han primærkommunen eller landsbyen som ”den vigtigste enhed i ethvert samfund, fordi det er her, de sociale grundholdninger opbygges” (Bjerre, 1979, s. 108). Det skal forstås i relation til Bjerres behovs- og værditeori. Fordi ”de personlige organisationsformer har monopol på at skabe den kærlighed, som enhver videregående samfundsofbygning skal hvile på” (ibid., s. 147), har de lokale organisationsformer så central betydning for samfundet.

Derfor er landsbyen også ifølge Bjerre den dominerende organisationsform set i det lange historiske lys. Det gamle lokalsamfund knyttet til landbruget er i meget høj grad blevet brudt ned af industrialismen. Det moderne industrisamfund, som vi har kendt det de sidste tre generationer med dets individualisme, kernefamilier og storbyer, har ifølge Bjerre været domineret af en penge- og magtutopi, som også er den bredere baggrund for ”fælledens tragedie”. For Bjerre repræsenterer industrisamfundet med dets fornægtelse af lokalsamfundet det ”unaturlige” og ”unormale”.

Bjerre så sig selv i forlængelse af de utopiske socialister i det 19. århundrede, hvorfor han også i sin teori om lokalsamfund som element i et postindustrielt samfund forsøger at tage ved lære af deres fejltagelser. Deres forsøg brød alle sammen, fordi tiden ikke var moden, og først og fremmest fordi de var for radikale (urealistiske) og forsøgte at ændre for mange ting på én gang. ”De ville skabe en ny ”syntetisk” kultur baseret på nye principper. Det kan mennesker ikke (Bjerre, 1994, s. 174). Både Marx og de utopiske socialister havde en fejlagtig tro på pludselige og altomfattende politisk-kulturelle ændringer. De tænkte i for høj grad i enten-eller kategorier og manglede forståelse for skalalogik og balanceidealer. Ud fra de historiske erfaringer drager Bjerre den lære, at man i sine eksperimenter ikke skal ændre for meget i starten, men starte med nogle få gode afvigelser. Det skete ikke mindst på grundlag af hans erfaringer omkring Krejbjergeksperimentet.

Bjerre er ikke i tvivl om, at en sådan samfundsændring vil tage meget lang tid, flere generationer. Men det bør efter hans opfattelse også ske langsomt, fordi der er tale om grundlæggende forandringer, når man ændrer et samfunds højeste styringsprincipper fra magt- og pengemålsætning til en humanistisk (kærligheds)målsætning.

Men Bjerre er ikke uden blik for, at lokalsamfundet kun er et niveau i et sammenhængende hierarki med et statsligt og et internationalt niveau. Det særlige ved industrisamfundet har været, at man på den ene side har gjort staten til den dominerende problemløser i forhold til lokalsamfundet og at man på den anden side har undervurderet løsningen af en række internationale problemer igennem EU og FN (Bjerre 1979, s. 150-155). Selvom Bjerre betragtede EU og FN som ufuldstændige organisationer, anså han dem som vigtige fora for løsning af en række samfundsmæssige problemer (ibid., s. 9¹).

Landbrugsjordens fælleseje og den lokale andelsform

Et af de centrale elementer i Bjerres lokalsamfundstanker var en omorganisering af landbruget. Landbrugets store problem i industrisamfundet var udviklingen af den individuelle ejendomsform. Tidligere havde man slægtseje. Det betød i en vis forstand, at man havde ”udødelige” ejere (Bjerre, 1979, s. 41). Da man afskaffede slægtsejendomsretten og gik over til ”kernefami-

lieejendomsretten”, blev ejeren gjort dødelig. Bjerre ser udviklingen går i retning af skabelse af aktieselskaber, der befinder sig i en slags mellemform mellem de dødelige og udødelige ejere som en uønsket udvikling for landbruget på grund af centraliseringen. En anden mulighed er en nationaliseringsmodel, som han også afskriver. Alternativet er for ham at se genindførelse af de udødelige ejendomsforhold ved at gøre landbruget i et lokalsamfund til et andelsselskab.

Konkret forestillede Bjerre sig, at landmændene i en periode på 30-50 år solgte deres gårde til gældende priser, og at en række lokale andelsselskaber stod som købere og udlejere af jorden til lokale landmænd. Gårdene skulle ikke længere kunne sælges, og de behøvede ikke at genbelånes, fordi landbruget bliver selvfinansierende. Bjerre forestillede sig (ibid., s. 124), at landmændene havde hver deres gård ligesom nu, men var forpagtere, mens lokalsamfundet ejede jord og bygning. Familiebruget fortsatte i en vis forstand, og så længe man svarer forpagtningsafgiften, var der ingen, som kunne blande sig i landmændenes dispositioner. Endvidere mente han, at landbrugernes børn skulle have fortrinsret til at efterfølge dem på gården, således at kun hvis der ingen var til at fortsætte, skulle fællesskabet finde en anden afløser. Bjerre anslog i 1979, at hvis et sådant forsøgssamfund fik foræret 25 % af anlægssummen i en 10-årig periode (600.000 til 900.000 pr. år), ville man kunne klare det videre forløb (ibid., s. 74).

Når Bjerre talte om en ny andelsbevægelse, skyldes det, at han skelner mellem to andelsformer, en rent økonomisk og en videre social form. Den gamle andelsbevægelse har udviklet sig til en snæver økonomisk bevægelse byggede på en traditionel økonomisk profitlogik i modsætning til den oprindelige andelsbevægelse, der var mere social og styret af en bredere, samfundsmæssig solidaritetsideologi. Derfor ligger der i Bjerres idé om en ny andelsbevægelse en klar tanke om, at den nye andelsform skal være styret af et bredere lokalsamfundsmæssigt hensyn.

”Andelsideen kan fungere fantastisk fint, når den indgår i en videregående livsholdning, hvor fællesskabet er én af centralværdierne. Hvis andels-selskabet mister sin sociale ideologi og erstatter den med en ren pengeideologi, så er det sandsynligvis en dårligere organisationsform end privatfirmaerne” (ibid., s. 99).

Umiddelbart kunne man forestille sig skabelsen af en særskilt landbrugsmæssig andelsorganisering inden for hvert lokalsamfund. Men Bjerre fore-

slog, at den nye andelsorganisering af jorden ikke skulle organiseres særskilt af landmændene, men at den derimod skulle skabes som en generel lokalsamfundsmæssig organisationsform, hvor alle lokalsamfundsmedlemmer var medlemmer. En sådan generel organisationsform skulle sikre, at andelsformen ikke forfaldt til udelukkende at blive ledt af landmændenes økonomiske særinteresser, således som det er tilfældet med resterne af nutidens andelsbevægelse.

Ekskurs: Historisk og komparativt perspektiv på ideen om landbrugsjordens fælleseje

Bjerrers ideer om landbrugsjordens omdannelse til fællesejendom ligger i forlængelse af en historisk tradition om at skabe ”det u dødelige ejerskab” i landbruget, som er blevet skabt af Det radikale Venstre, Retsforbundet, Husmandsforeningerne og som i nyere tid især er blevet formuleret af SF siden 1980 (Direktoratet for Fødevarerhverv, August 2001).

I 1899 fik man en statshusmandslovgivning, hvor formålet var at oprette mindre familiebrug, og i 1919 oprettede man en jordfond og indførte et jordrentepincip, således at husmænd blev ejere af et jordrentebrug, hvilket betød, at de skulle betale en årlig afgift (jordrente), der blev reguleret efter jordværdien. Staten beholdt derved den langsigtede værdistigning, og ved salg af ejendommen kunne jordbrugeren kun realisere værdien af bygning, besætning og maskiner. Mange af disse jordrentebrug eksisterede frem til 1960’erne, men blev herefter afviklet i takt med strukturudviklingen i landbruget, og selve jordfonden blev først ophævet i 1990.

I 1960’erne og 70’erne fremkom flere forslag om videreførelse af ideen om en jordbank, bl.a. blev fremsat et forslag om dannelse af andelsselskabet Det danske landbrug, hvor etablerede landmænd i fællesskab opkøbte landbrugsjendomme. Konjunkturstigningen skulle herefter blive i landbruget, og de fremtidige landmænd skulle være forpagtere under andelsselskabet. Forpagteren skulle selv eje besætning og maskiner, medens bygningerne skulle tilhøre andelsselskabet.

I vore nabolande findes også utraditionelle ejendomsformer. I England findes f.eks. en type miljøorganisation, ”National Trust”, der blev oprettet i 1895, som ejer en del landbrugsjord og bortforpagter det. I Holland har for-

pagtning været udbredt. Det skyldes specielt, at de store landindvindinger overgik til staten, hvilket betød, at staten blev ejer af store jordarealer og blev den største bortforpagter af landbrugsjord. Men her har man i de senere år set en afvikling af denne ordning.

Siden 1980 har partiet SF flere gange fremsat lovforslag i Folketinget om en jordbrugerfond (1980, 1983, 1988, 1993). Baggrunden har været forgældningen af mange landmænd og de dermed forbundne vanskeligheder ved generationsskifte set i sammenhæng med de forstærkede miljødelæggelser fra det industrielle landbrug samt forsøg på at afvikle den internationale landbrugsstøtte. Målet har været at skabe et spekulationsfrit erhverv.

Det seneste forslag fremkom ved finanslovsforliget for 2001, hvor SF fik gennemført, at der skulle nedsættes en arbejdsgruppe til at vurdere et forslag om jordbrugerfond. Arbejdsgruppen fik en bred sammensætning med bl.a. repræsentanter fra Dansk Familiebrug og fra kreditforeninger.

I betænkningen begrundes tanken om nye ejendomsformer med, at det traditionelle selveje i landbruget i praksis er blevet et fjerneje, hvor dispositionsfriheden er begrænset. Heroverfor har forpagtning nogle fordele. Det kræver en begrænset kapital, hvorfor det er lettere at etablere sig som forpagter end ejer, og forpagtningsformerne er mere fleksible og velegnede til strukturtilpasninger end selvejerprincippet.

Det overordnede mål med skabelse af nye ejerformer var at skabe en alsidig landbrugsstruktur og forbedre mulighederne for en mere miljøvenlig drift. Konkret skulle det gøres ved at lette gældsbyrden i landbruget, bremse afviklingen af landbruget og tilskynde til øget bosætning på landet. Desuden blev der fremsat tanker om at anvende jordbrugerfonden som miljøpolitisk instrument. Det kunne ske ved, at offentligt ejede arealer med nærmere definerede dyrkningskrav overgik til jordbrugerfonden og ved muligheder for, at privatejede arealer blev tilbudt at indgå i jordbrugerfonden på nærmere definerede miljømæssige vilkår.

Fonden skulle ved starten have 100 millioner kr. fra staten, der skulle anvendes som fondens grundkapital, samt et lån på 900 millioner kr. til fondens virksomhed. Man regnede med, at fonden i en opstartsfasen kunne erhverve ca. 20-30 landbrugsejendomme årligt. Forpagtningen skulle være uopsigelig fra fonden, så længe landmanden opfyldte de økonomiske forpligtelser, og at den skulle kunne gå i arv til livsarvinger. Det ville ifølge betænkningens

beregninger kunne give en lettelse i finansieringen på 10-15 % sammenlignet med køb i fri handel. Da SF fremlagde denne arbejdsgruppes forslag til jordbrugerfond som lovforslag i Folketinget, kunne forslaget imidlertid ikke samle et flertal blandt Folketingets partier.

Set i forhold til Bjerres tanker har det seneste og tidligere forslag fra SF bygget på en form for demokratisk selvforvaltning blandt landmændene og ikke set andelsorganisationsformen som en integreret del af et lokalsamfund. En sådan organisationsform ville, som Bjerre så det, bryde med den traditionelle økonomiske profitorientering, som hersker generelt i samfundet.

Demokrati som utopi og styreform

Hvorledes skulle man så organisatorisk indrette de mindre samfundseksperimenter efter Poul Bjerres mening?

Et centralt element i Bjerres forestilling om de fremtidige nykonstruerede og rekonstruerede lokalsamfund er, at de skal være demokratiske. Men Bjerre definerer demokrati anderledes end den formelle, der blot gør demokrati til spørgsmål om juridiske regler. For ham er demokrati grundlæggende et spørgsmål om tillid, hvor man vælger sine ledere. Derfor taler han også om demokratiet som et ”tillidsmandssystem over for et diktatorisk fogedsystem” (Bjerre, 1977). Tillidsmandsvalg bør præge hele samfundets organisationsform. Han taler imidlertid også om demokrati som et ”utopisk skalabegreb”. Demokratiidealet hænger tæt sammen med frihedsidealet og kærlighedsidealet. Demokrati er et utopisk ideal, hvor man befinder sig et sted på en skala mellem diktatur og det fuldkomne demokrati. Ifølge Bjerre gælder det for alle utopier, at målet (det fuldendte demokrati) ikke kan realiseres, hvorfor han siger, at vi må leve med diktaturet i en vis udstrækning. Det er altid vejen imod utopien, der er interessant, ikke konkrete forestillinger om målet.

Humanistisk demokrati må være præget af uformelle organisationsformer. Der er netop tale om at skabe et mindre samfund, hvor der er en høj grad af enighed, tillid og solidaritet. Men demokrati vedrører som tidligere omtalt ikke kun lokalsamfund. Når Bjerre lægger så stor vægt på lokalsamfundet skyldes det en antagelse om, at ”jo mere tillidsfulde mennesker er i deres lokalsamfund, des mere tilbøjelige vil de være til at udstrække tilliden til de højere politiske områder” (ibid., s. 245).

Men Bjerre gjorde ikke alene op med det formelle demokrati. Han ville også have det han kaldte et ”person-orienteret demokrati”, i modsætning til ”et problemorienteret” i lokalsamfundet. I det lille samfund kender man hinanden og har tillid til hinanden. Derfor vælger man personer til at udføre nogle opgaver, i modsætning til at man tager stilling til nogle emner og derefter sætter nogle personer til at forvalte dem. Provokatorisk kaldte han det også ”aristokratisk demokrati”. ”Aristos” betød oprindeligt ”de bedste”, og Bjerres mening var, at man måtte vælge de personer, som var de bedste til at løse problemerne. Det, Bjerre sætter sin lid til, er, at i et mindre samfund, hvor man kender hinanden meget godt, vil holdningen til personer betyde mere end holdningen til emner og problemer.

Argumentet imod det problemorienterede demokrati er, at det skaber fjendskab og forudsætter, at alle mennesker kan tage stilling til alle vanskelige problemer. Man kan også sige, at Bjerre gik ind for et repræsentativt demokrati på lokalt plan, i modsætning til et direkte demokrati, hvor et råd eller et plenum skal tage stilling til alle spørgsmål. Han mener, at det ofte giver dårligere problemløsninger.

Konklusion

I punktform kan Poul Bjerres lokalsamfundsfilosofi opregnes således:

- En humanistisk optimistisk menneskesyn. Mennesket har naturlige behov og er ”godt nok” til at skabe et bedre samfund.
- Samfundet må bygge på en humanøkonomisk utopi, dvs. man bør gøre op med penge (vækst) og magtutopien.
- Lokalsamfund er den vigtigste enhed i samfundet, fordi det er her, de centrale, sociale grundholdninger dannes.
- Det tager flere generationer at ændre industrisamfundets kultur- og organisationsformer, hvilket betyder, at totale lokalsamfundseksperimenter ikke er realistiske i dag. Man må i stedet starte med landsbyeksperimenter og bofællesskaber.
- Organisationsformer findes i et hierarki bestemt af problemernes karakter. Man skal altid finde den organisationsform (niveau), der er bedst passende til de pågældende problemer. Lokalsamfundet er undervurderet og staten er overvurderet.
- Der findes ikke en bestemt organisationsform til skabelsen af den humanøkonomiske utopi.

- Demokrati er en central del af humanismens idealer. Det er et utopisk skalabegreb.
- Demokrati er valg mellem personer og ikke mellem problemløsninger.
- Demokrati er umulig uden små enheder med en vidtstrakt autonomi.

På trods af at Poul Bjerre ikke eksplicit forholder sig til hele commons-debatten, kan man på flere punkter hente væsentlig inspiration til en fornyelse af dele af commons-debatten i hans lokalsamfundsfilosofi.

I commons-forskningen har man (specielt Elinor Ostrom) været interesseret i opstilling af designprincipper for selvorganiseret ressourceforvaltning (Ostrom, 1998 og 1999). Ostroms konklusioner omkring betingelser for en succesfuld lokal selvforvaltning af fællesressourcer har flere parallelle træk i Bjerres anbefalinger for dannelse af alternative lokalsamfund.

De er begge enige om, at velfungerende selvforvaltningssystemer må bygge på tillid og deltagelse og have en uformel organisationsform, der er demokratisk og har lokale konfliktløsningsmekanismer. Samtidig har de øje for et ressourceforvaltningssystem og et lokalsamfunds skrøbelighed. Bjerre opstillede sine meget langsigtede visioner for lokalsamfundenes betydning i et kommende postindustrielt samfund, men måtte efter det mislykkede Krejbjergforsøg konkludere, at man måtte gå meget langsomt frem. Fordi der i Krejbjerg var nogle grupper, der ikke havde den tilstrækkelige tillid og derfor ikke ville organisere sig, voksede der konflikter frem, hvilket kan ses som en bekræftelse af Ostroms opregning af omstændigheder, der kan føre til lokale selvforvaltningssystemers sammenbrud.

Det særlige ved Poul Bjerres filosofi er, at han skitserer en ny ejendoms-mæssig organisationsform for landbruget (andelsbevægelse), som han knytter til lokalsamfundet, og samtidig sætter han den ind i en videre samfundsteoretisk og historisk ramme. Det skal ikke være det, Bjerre kalder en speciel organisation (kun for landbrugere), som er bygget på at løse specielle problemer (landbrugsproblemer), men der bør være en generel organisation (for hele lokalsamfundet), fordi de generelle organisationer er forpligtet på alle menneskelige behov, mens de specielle organisationer kun er forpligtet på et ofte snævert udsnit.

For Bjerre må årsagen til ”fælledens tragedie” ses og forstås i forhold til hele industrisamfundets udvikling og målsætning om økonomisk vækst, hvorfor en forhåbning om en ændring af denne ”sociale opløsningsproces” også må

forstås i sammenhæng med bestræbelser på at ændre hele samfundet i overgangen til et postindustrielt informationssamfund med en ny målsætning om bæredygtighed og solidaritet (kærlighed).

Hos Bjerre kan man sige, at der sker en kobling af commons og communities. Det er blevet et meget aktuelt tema i dele af commons-forskningen og den commons-bevægelse, der er opstået de sidste år. Den norske commons-forsker Svein Jenstoft (1998) siger, at bæredygtige lokalsamfund forudsætter et bæredygtigt ressourcegrundlag, og at bæredygtige ressourcer kræver bæredygtige lokalsamfund, og han kalder det to truismer (intetsigende sandhed), hvilket vil sige, at man ikke kan tænke en bæredygtig ressourceforvaltning uden, at det sker igennem et lokalsamfund.

Litteratur

- Bjerre, Poul (1968): Menneskets natur. Erkendelsespsykologi. København. Gyldendal.
- Bjerre, Poul (1972): Videnskabens natur. Viborg. Gyldendal.
- Bjerre, Poul (1974): Landsbypolitik-samfundspolitik. Dansk Byplanlaboratoriums Skriftserie 8. 1974.
- Bjerre, Poul (1975): Fra humanistisk psykologi til humanistisk politik. 4. nordiske konference om humanistisk psykologi. Skive, august. Kompendium. 138 sider plus 25 sider om Andelslandsbyen Krejbjerg. En foreløbig programskitse. Hertil Poul Bjerres lille ”Rapport om et nederlag” 1975 (udateret).
- Bjerre, Poul (1977): Demokrati som normalbegreb. 77-seminar om Humanistisk Politik. Kompendium 126 s.
- Bjerre, Poul (1979): Andelssamfundet: En løsning på Danmarks landbrugsproblemer. København: Gyldendal
- Bjerre, Poul (1988): Opbrud. Utopisk humanisme. Århus. Gyldendal. 1988.
- Bjerre, Poul (1988A): Industrisamfundet og den personlige frihed. I Den personlige frihed. Udgivet i anledning af 200-året for stavnsbåndets ophævelse. Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab.
- Bjerre, Poul (1994): Ud af industrikulturen. Haslev. Gyldendal.
- Bjerre, Poul (2000): Rebelske samfundsvidenskaber. Resumé af en filosofi I Birte Bech-Jørgensen & Erik Christensen: Mod en humanistisk politik. Poul Bjerre. Filosof og arkitekt. Viborg. Aalborg Universitetsforlag.
- Direktoratet for Fødevarerhverv (2001): Etablering af en jordbrugerfond. Rapport fra arbejdsgruppen vedrørende etablering af en jordbrugerfond. August 2001.
- Hardin, Garrett (1968): The tragedy of the commons. Science. Vol. 162. s. 1243-48.
- Jentoft, Svein (1998): Allmenningens komedie. Medforvaltning i fiskeri og reindrift. Oslo. Ad Notam Gyldendal.

- Næss, Petter (2001): Urban Planning and sustainable development. *Planning Studies*, vol. 9, s. 503-24.
- Ostrom, Elinor (1999): Coping with Tragedies of The Commons. *American Review of Political Science* 1999. 2, s. 493-535.
- Ostrom, Elinor (1998): Self-governance of Common-pool Resources. *The New Palgrave Dictionary of Economics and The Law*. London. Macmillan. 3, s. 424-433.

Noter

¹ Bjerre kommer ikke ind på de økologiske problemer, der givetvis vil opstå, hvis man tænkte sig en radikal decentralisering og lokalsamfundsdannelse. Lige så vel som den ekstreme storbydannelse har skabt økologiske problemer, ville en udbredt lokalsamfundsdannelse givetvis også gøre det (Næss, 2001).